

Prof. Dr. İsmail DOĞAN*

*Ankara Üniversitesi,
Eğitim Bilimleri Fakültesi*

Bilimin coğrafi ve sosyolojik hareketliliğinde yer alan ana kavşalar

Özet

Bu çalışmada bilimin ortaya çıkışı, gelişme ve ilerlemesinin bir bağlam sorunu olduğu tezi öne çıkarılmaktadır. Bilim kendine hayatıyet veren bağlamı arar ve bulur; uygun koşulların yol açtığı imkânlardan beslenerek de kendini geliştirir. Coğrafya ve sosyolojik çevre bilimin bağlamında yer alan iki ana unsurdur. Ortaya çıkan süreç ise bilimin bir coğrafyada gerilerken bir başka coğrafyada ilerlediğini; bir sosyolojide değer kaybederken bir başka, uzaklarda bir yerde ise yükseldiğini gösterir.

***Anahtar terimler:** Bilim Göçü, Bilimin Sosyolojik Eksen, İstendik Bilim Göçü, Zorunlu Bilim Göçü, İpek Yolu, On İkinci Yüzyıl Rönesans'ı, İslam Rönesans'ı.*

Giriş

Gelişme ve ilerlemedeki ana unsurların başında bilimin özüne ilişkin kabul ve değerlerin ait olduğu toplumda gördüğü teşvik ve takdirin niteliği ve derecesi önemli yer tutar. Bilimsel araştırmalarla, bilimle uğraşanların teşvik ve takdir görmediği yerlerde bilimin gelişme ve ilerlemesinin tempo kazanması beklenemez. Bilim kendi dinamikleriyle birlikte içinde yer aldığı toplumun sosyo-kültürel iklimiyle orantılı bir yaşam eğrisine sahiptir. Bu bakımdan bazı kültür ve toplumlar bilim için en uygun koşul ve imkânlara sahip olurken bazı toplum ve kültürlerde

---

*"Eğitim Sosyologu", Ankara Üniversitesi Eğitim Bilimleri Fakültesi Eğitimin Sosyal ve Tarihi Temelleri Anabilim Öğretim Üyesi; E.Posta: idogan0616@hotmail.com

ise uygun olmayan bir iklimden söz edilebilir. Doğaldır ki uygun olmayan koşullar nedeniyle bilimin uygun koşul ve imkân arayışı kaçınılmaz hâle gelir. Bu bağlam bilimin coğrafi ve sosyolojik hareketliliğine yol açar; bilim ait olduğu ya da ortaya çıktığı muhitten göç eder. Çünkü bizatihi bilim kendi içinde bir yenilenme olurken kendi ortamı ile ilgili koşulların yenilenme konusunda hevesli ve istekli olmaması karşısında içinde yer aldığı toplumsal ve siyasal bağlam ile ilişkileri zayıflamaya ve hatta kopmaya başlar. Bunun sonucu olarak da “bilim ve sanat” -İbn-i Sina’ya atfedilen bir sözde olduğu gibi- “takdir edilmediği yerden göç eder.”

Bilim göçünün söz konusu koşullara bağlı olarak bir zorunlu, bir de istendik boyutu vardır.

Zorunlu bilim göçü boşalttığı coğrafyanın bilimsel ve kültürel olarak çoraklaşmasına neden olurken; istendik bilim göçü, içinde yer aldığı yeni coğrafya ve sosyolojisini ihya edecek bir vüsat ve tempoyu da beraberinde getirir. Dileyerek ve isteyerek hareketliliği olan istendik bilim göçü esasen bilimin insanlığın ortak değeri olmasının bir göstergesidir. Çünkü bilim “muhtelif dilleri konuşan ve dinleri birbirlerinden farklı farklı olan insanların müşterek malıdır. Milliyet, din ve dil sınırlarını aşan bir faaliyettir. İlmin bu şekilde göçler yapmış olması, bir bayrak yarışında bayrağı yorulan koşucundan yeni bir koşucunun alıp onu ileriye götürmeye devam etmesine, uzun yolculuklarda mola yerlerinin bulunmasına ve yedek atlar yardımıyla yolculuğun sekteye uğramasının önlenmesine benzetilmiştir” (Sayılı 1963:7).

Bu doğrultuda, dünya coğrafyasının farklı bölgelerinde yavaşlayan ve hız kesen bilimsel çalışma ve araştırmalar bir başka coğrafya ve bir başka sosyolojilerde yeni ortamlardan aldığı güç ve teşvik ile yoluna devam etmiştir.

Bilimin ana kavşakları

Bilimin tarih içindeki yolculuğunun ana kavşakları şunlardır:

Antik çağda (ilk çağ) *Mezopotamya, Mısır, Antik Yunan*, Ortaçağda *İslam Dünyası, Yeni ve Yakın çağlarda Avrupa* ve son tahlilde *Amerika*. Bu coğrafyaların aynı zamanda bir kültür ve medeniyet bağlamı oldukları düşünüldüğünde bilimin coğrafi kavşak noktalarında kazandığı temponun ait olduğu bölgelerdeki güç ve etkisi de bu sürecin ana teması olarak ortaya çıkar. Bilimin olduğu yerde kültürler canlanır, çeşitlenir ve zenginleşir; kültürün tempo kazandığı yerde ise medeniyet

ortaya çıkar. Buradan hareketle denebilir ki bilimin tarih boyunca ana kavşak noktaları aynı zamanda kültür ve medeniyet merkezleri haline gelmiştir. Mezopotamya'da filizlenen bilim, Ortadoğu merkezli bu başlangıç noktasından Eski Çin, Eski Hint ve Eski Mısır kültürlerinde harmanlanarak Eski Yunan'a oradan da İslam kültür ve Medeniyetine sonra da Avrupa'ya intikal etmiştir. Bugün geriye dönüp baktığımızda bilimin tarih içindeki bu ana kavşak noktalarının aynı zamanda önemli kültür ve uygarlık merkezleri olduğu görülür.

Bilim ve bilimsel çalışmalar tarihi yolculuğunda zaman zaman sekteye uğrasa da bu kırılmaları telafi edecek bilime gönül vermiş kişiler ve sosyolojik bağlamların ortaya çıkması gecikmemiştir. Bu olgu bilimin coğrafi hareketliliğinde daha belirgin olarak ortaya çıkar.

Bilimin sosyolojik koşulları

Bilim ve bilimsel çalışmalara hayatiyet veren uygun *sosyo-kültürel, ekonomik ve siyasal* faktörler bilimin sosyolojik koşullarını oluşturur. Kültür ise bilimin toplumsal çevreden gelen desteğini üreten ve geliştiren bir kaynaktır. “Marifet ve iltifat” dengesinin iltifat boyutunda yer alan önemli bir faktördür. Kültürden güç ve destek almayan bilimin, buna bağlı olarak ortaya çıkan toplumsal kayıtsızlığın neden olduğu sorunlar bilimsel dinamizmi inkıtaya uğratar. Çünkü bilimin mekân ve laboratuvar sınırları dışında toplumsal hayatta, günlük hayatta seyreden bir yüzü vardır. Bilimsel sonuçlar ve bunları dolaşıma aktaran bilim ve düşünce adamları ile araştırmacılar bilimin görünen yüzüdür. Bu zümrelerin toplumsal ve kültürel iltifatlardan yoksun olmaları kesintiye uğrayan bilimsel hayatın sebepleri arasında önemli yer tutar. Yaşadığı çağa damgasını vuran El Beyruni¹ (973-1043) bu konuda aynen şöyle der:

“İlimler çok ve çeşitlidir. Ve eğer ilimlerin inkişaf ve yükseliş devrelerinde, herkesçe rağbete mazhar oldukları, insanların sadece ilme değil fakat onun müntesiplerine de saygı ve itibar gösterdikleri çağlarda, kamu düşünce ve ilgisi ilimlere yöneltirse, ilimlerin sayısı daha da büyük olabilir. Böyle bir durumu meydana getirmek, her şeyden önce, o insanları idare eden kimselerin, yani kralların ve prens-

---

¹ “Ünlü bilim tarihçisi G. Sarton XI. Asrın birinci yüzyılımı “Beyruni Çağı” olarak adlandırır. Mehmet Aydın, Türklerin Felsefe Kültürüne Katkıları, Atatürk Kültür Merkezi, Türk Kültüründen Görüntüler Dizisi, Sayı:8, 1985, s. 17; Ayrıca, İ. Doğan, Türk Eğitim Tarihinin Ana Evreleri, 2012: 98.

lerin vazifesidir. Çünkü onlar sadece ilim adamlarının zihinlerini günlük gailelerden ve hayatın ihtiyaçlarından serbest hale getirerek insan tabiatının özünü teşkil eden şöhret ve itibar kazanma gayretlerini tahrik edebilirler. Zamanımız böyle bir çağ olmadığı gibi tam zıt vasıflardadır. Bu sebeple, zamanımızda yeni bir ilim veya yeni bir araştırma dalının doğması imkânsızdır.”¹

Sosyokültürel çevrenin bilimsel ve entelektüel faaliyetlerin işleyişine olan katkısında bu siyasal tavır son derece önemlidir. Öte yandan dönemlerin politik yaklaşımlarıyla birlikte gücünü siyasetten alan bürokratik kişi ve kuruluşların; nüfuzlu ve varlıklı insanların varlığı da en az siyasal faktör kadar değerlidir. Gerek Batı dünyasında gerekse İslam dünyasında bilim ve düşünce dünyasının kabiliyetli insanları bu bağlamda maddi destek ve himayeye mazhar olmuşlardır. *Farabi, İbn-i Sina, El-Beyruni* gibi Türk ve İslam dünyasının önde gelen düşünür ve bilim adamları konunun önde gelen örnekleridir. Osmanlı’da da birçok örnekleri olan bu bağlam özellikle geç Osmanlı döneminde Tercüme Odası (Bâb-ı Ali Tercüme Kalemî)’nde görev alan kabiliyetli taşralı gençler vezir ve paşa gibi üst düzey Osmanlı kamu görevlisinin konak imkânlarından yararlanmış, maddi ve manevi destek ve himaye görmüşlerdir.

Klasik Çağ İçin Bazı Örnekler

Farabi (870-970) Bağdat ve Harran’da öğrenim gördü. Harran’da bir Hıristiyan bilgin olan *Yuhanna b. Haylan* ile tanıştı. Bağdat’a dönerek Yunan filozoflarının ve özellikle Aristo’nun kitaplarını inceledi. Birçok dillere vukûfu vardı. Şam ve Mısır’a seyahatlerde bulundu. Halep ve Şam dolaylarının Sultanı *Seyf ad-Devle, Farabî*’ye çok hürmet gösterdi; onu sarayında himaye etti. Farabî H.339/M.950 yılında 80 yaşında iken Şam’da vefat etti. Felsefe, Mantık, psikoloji, matematik ve tıpta derin bir bilgin olan Farabî’nin ölümü Sultan *Seyf ad-Devle*’yi çok üzdü. Bu Sultanın, Türk filozofunun cenaze namazını bizzat kıldırıldığı söylenir.²

Keza İbn-i Sina (980-1037) da bir süre Büveyhi Emiri Alâüd-Devle Kaküveyh’in himayesinde bulundu. Ancak onun yaşam öyküsünde bir siyasiden diğerine

---

¹ E.C. Sachau, *Alberuni’s India*, C.I, s. 152’den aktaran Aydın Sayılı, “Ortaçağ İslam Dünyasında İlmi Çalışma Temposundaki Ağırlaşmanın Bazı Temel Sebepleri (Avrupa İle Mukayese)”, *Araştırma, Dil ve Tarih Coğrafya Fakültesi Felsefe Araştırmaları Dergisi*, Ankara, C.1., 1963: 15.

² İbrahim Agâh Çubukçu, *İslâm Düşüncesi Hakkında Araştırmalar*, Ankara, 1972, s. 41.

sığınma gibi ironik bir öykü de vardır. Harezm'de Gazneli Hükümdarı Mahmut'un baskısıdır onu bu hareketliliğe mecbur eden. Elbette İbn-i Sina'nın yaşam öyküsündeki bu detay siyasetin himayeci ve teşvik edici işlevinin yanı sıra baskıcı ve yıldırıcı işlevinin de etkisine işaret etmektedir. Nitekim bu büyük âlim Alâüd-Devle Kakküveyh'in himayesinde bulunduğu dönem içinde önce sürüldü, sonra hapsedildi. Hayatının bundan sonraki bölümünü şehirden şehre gezerek geçirdi. Kitaplarından bir kısmını yollarda, hapislerde ve son derece güç koşullar altında yazabildi. Hemedan'da bir kulunç hastalığından öldü (1037).

El Beyruni de çağdaşı olan birçok bilgin gibi Harezm sarayında himaye gören ünlüler arasındadır. Harzem Sultanı Ali bin Memun tarafından 1009'da Gürgeç'e çağrılan Bîrûnî, Harezm Sarayındaki bilginler arasına katıldı. Harezm Sultanı Ali Bin Memun ve kardeşi II. Memun bilginlere büyük değer veriyordu; Ebu Nasr Mansur gibi çağının ünlü bilginlerini sarayda topladılar. Bîrûnî'den başka İbn-i Sina, İbn-i Miskevyh, Ebu Nasr Mansur gibi çağın en ünlü bilginleri de bu sarayda toplanmıştı. 1017'de Gazneli Mahmut Gürgeç'i alarak Memuni Hanedanına son verince Gazne'ye götürülen Bîrûnî, yaşamının sonuna kadar Gazneliler Sarayında kaldı. İlk sarayda tutuklu kaldığı sanılan Bîrûnî, tanınmış bilgin olması nedeniyle affedilmiş ve Gazneli Mahmut ile yerine geçen oğlu Mesut (hd 1030-41) ve torunu Mevdûd (hd 1041-48) dönemlerinde kendisine büyük değer verilmiş; inceleme ve araştırmalarında destek sağlanmıştı.¹

Ancak bilim ve siyaset ilişkisinde bu tarihsel örneklerde de görüldüğü üzere nazik ve nahiv bir denge vardır ve bu dengede siyaset her zaman temel aktör olarak durur. Sonuç itibarıyla siyaset statükoyu temsil eder; bilimin ise statüko ile uzlaşmasından çok çatışması biraz da sürecin tabiatına uygun olandır. Mevlana bizde bu konuya dikkat çeken düşünürlerin başında gelir.

Mevlana siyaset-bilim ilişkisinde inisiyatif hakkını bilginlerde görür. Doğru ve güvenilir bilgiye ulaşma başarısı kişide medeni ve entelektüel cesareti de üretmektedir. Doğru ve güvenilir bilgiye sahip olmayan kişiler güç ve otoriteye ziyadesiyle itibar gösterir. Ona göre, bilginlerin kötüsü emirlerden (devlet ve siyaset adamları: Kral, Padişah, Başkan, Reis vs) yardım gören ve emirler vasıtasıyla durumunu düzelten, kuvvetini elde edendir. Emirler bana bağıştta bulunur, saygı gösterirler, bir yer verirler düşüncesi ve onların korkusu ile okuyan kimse bilginlerin kö-

---

¹ Anabritannica, "Bîrûnî" Maddesi.

tüsüdür. Şu halde o kimse emirler yüzünden ıslah olmuş, bilgisizlikten bilir hale gelmiştir. Bilgin olduğu zaman da onların korkusundan ve kötülük etmesinden terbiyeli insan olmuştur. Bütün hâllerde ister istemez bu yola uygun olarak yürümesi gerekir, işte bu yüzden, görünüşte ister emir onu görmeye gelsin, ister o emiri görmeye gitmiş olsun, o ziyaret eden, emir ise ziyaret edilen olur.

Bir bilgin eğer emirler yüzünden bilgi sahibi olmayı düşünmezse onun bilgisi, belki başlangıçta ve sonunda Tanrı için olmuş olur. Tuttuğu yol ve göstermiş olduğu faaliyet sevaplıdır. Tıpkı balığın sudan başka bir yerde yerleşip yaşayamacağı gibi onun elinden gelen ancak budur. Böyle bir bilgininin, hareketlerini idare eden ve ayarlayan akıldır. Herkes ondan korkar ve insanlar bilerek veya bilmeyerek onun ışığından ve aksinden yardım görürler. İşte böyle bir bilgin emirin yanına giderse, görünüşte o ziyaret eden, emir ziyaret edilen olur. Çünkü bütün hallerde emir ondan feyz alır, yardım görür ve bilginin emire ihtiyacı yoktur. Zengindir, nur başıslayan güneş gibidir. İşi başıslamak, ihsan etmektir. Taşları lal ve yakut yapar. Terkibi toprak olan dağları bakır, altın, gümüş ve demir madenleri haline getirir. Toprakları yeşertir, tazelandirir. Ağaçlara türlü meyveler başıslar. İşi gücü başıslamaktır. Arabın ‘biz vermeyi öğrendik, almayı öğrenemedik’ meselinde olduğu gibi, verir ve başkasından almaz. İşte bu yüzden bu bilginler –gerçekte- ziyaret edilen, emirler ise ziyaret eden olurlar.¹

Saraydaki Bilimsel Ortama Bir Örnek: Uluğ Bey (1394-1449)

Asıl adı *Muhammed Tarağay* olan Uluğ Bey, Timur’un torunudur; o bir Timurlu Sultanı’dır. Babası *Muinuddin Şahruh* ülkeyi başkent Herat’tan yönetirken Semerkant ve yöresinin yönetimini de küçük yaştaki oğlu Uluğ Bey’e bırakmıştı. Uluğ bey, bu dönemdeki Saray yaşamında yabancı elçilerin kabul törenlerinde, eğlenceli ziyafet toplantılarında, sanat festivallerinde, bilimsel kurullarda küçük yaşlardan itibaren iyi bir sosyalleşme tecrübesini geride bıraktı.

Üstelik bu tecrübe dedesi Timur’un ona konakta sunduğu imkânlar üzerinden gelişir. Uluğ Bey özellikle akşamları dedesinin çadırında ocak etrafında yapı-

---

¹ Mevlânâ, a. g. e. , 2009, s. 47-48.

lan ‘debîrân-ı hâss’* ve ‘fâzilân-ı asr’ diye adlandırılan aksakallı tarihçiler, şairler ve âlimlerin toplantılarını çok severdi. Timur’un okuma yazması yoktu ve onlar, ona çeşitli kitapların içerikleri hakkında bilgi verirlerdi. Keskin aklı ve hafızasının güçlü olması özelliğiyle Timur, okuma yazma bilmemesine rağmen, zamanının aydınlarından sayılabilirdi ve çoğu kimseyi de geniş ufkuyla hayrete düşürürdü. Uluğ Bey de bu sıra dışı ayaklı kütüphaneden istifade ediyordu.”¹

Uluğ Bey böylelikle ilk bilim, düşünce ve sanat zevkini dedesi Timur üzerinden iktidarın ve Saray’ın kendisine sunduğu bu ortamda tatmıştır. Ortaçağın ‘Quadrivium’ olarak adlandırdığı, cebir, hendese (gometri) heyet (astronomi) ve musıkî gibi ilimlere ilgi duyan Uluğ bey süreç içinde ilgi alanlarında temayüz etmiştir. Bu yüzden iktidar günlerinde onun Sarayı sadece bir hükümdar konağı değil, daha ziyade bir akademi niteliği taşıyordu. Rus tarihçisi ve Türkolog “Barthold’a göre, Uluğ Bey’e kadar İslam Dünyasında bir âlimin iktidar tahtını işgal ettiği görülmemiştir. İslam müellifleri bu hususta Uluğ Bey’i yalnız Aristo’un hükümdar şâkirdi ile mukayese edebiliyorlardı”²

Bilimin Coğrafyası Olarak İslam ve Türk Dünyası

İslam dünyasında bilimsel faaliyetlerin hareketlendiği dönem 7. Yüzyıl ortalarında Abbasi Devleti’nin kuruluş yıllarına denk düşer. Bu tarihten bir kaç yüzyıl öncesine giden süreçte ve “... Yunan ilmine tevarüs eden coğrafi bölgede, Yunan ilmi tedrici bir şekilde inhitata başlamıştı. İslamiyet’in bu bölgelerde yayılmasından sonra ilmî faaliyette bir canlanma başlamış, sekizinci yüzyıl ortasından itibaren tercüme yoluyla özellikle Grekçeden kısmen de Süryanice, Sanskritçe ve Pehleviceden yapılan tercümelemlerle Arapça bir ilim dili ve bilgi hazinesi haline gelmiş, eski bilgiler yeni araştırmalar ve orijinal buluşlarla zenginleşmiştir. İslam dünyasının bu ilmî faaliyeti dünya ilim tarihinde önemli bir çağ açmış, İslam âlemi ilim bakımından zamanın en ileri cemiyeti durumuna girmişti.”³

Bilimin İslam dünyasındaki bu inkişaf ve yükselişinde elbette İslam dininin

---

* Debir kelimesi kâtip, yazıcı anlamlarındadır. Buradaki terkip Özel Kalem ya da Osmanlı’daki Bâb-ı Ali Tercüme Kalemî’ne denk düşen bilgin ve elitler zümresi olarak kullanılmıştır.

¹ Gleb Golubev, *Uluğ Bey*, Çev: Abdrasul İsakov, Türk Tarih Kurumu, 2011: 9.

² Saffet Bilhan, Orta Asya Bilgin Türk Hükümdarlar Devletinde Eğitim, Bilim, Sanat, Ankara 1988: 45-46.

³ Sayılı: 7.

bilime olan bakışı önemli bir etkidir. Ortadoğu'dan başlayan hareket Akdeniz havzasında tempo kazanarak Endülüs'e kadar genişleyen bir coğrafyaya hâkim olmuştur. Coğrafyanın Maverünnehir, Horasan ekseninde Orta Asya'ya doğru evrilmesinde ise bu kez Türkler öne çıkar. "Miladi Dokuzuncu ve Onuncu asırlarda Türkler İslam medeniyetinin bir rüknü olmuşlardı."¹

Süreç, Karahanlı, İlhanlı, Gazneli, Hakani, Kaşgarlı, Babürlü, Selçuklu ve Osmanlılar özelinde çeşitlenen siyasal örgütlenmelerle birlikte Türklere has bilim ve kültürel hareketlilik alanları yaratıldı. Bu tecrübenin kendinden önceki Müslüman Arapların oluşturduğu Meraga, Bağdat, Elcezire, Endülüs gibi özgün kültürel çevrelerine denk düşen Buhara, Semerkant, Fergana, Herat, Merv, Harezmi, Kaşgar, Taşkent, Balasagun, Sayram, Nişabur, Hemedan, Tebriz, İsfahan gibi bilim ve kültür merkezleri boy gösterdi.

Sultan, Padişah, han ya da hakanlıkla idare edilen siyasal örgütlenmelerin yönetim kadroları ilme ve sanata büyük ehemmiyet vermişler, Batılı kaynaklarda da ifade edildiği üzere bu bağlamda ortaya çıkan Müslüman Türk devletleri "Bilgin hükümdarlar Devleti" olarak anılmıştır. Timurlu devletinin hükümdarları başta devlete adını veren Timur (Aksak Timur/Timurlenk), Şahruh Mirza, Uluğ Bey, Hüseyin Mirza Baykara, Baysungur, Babür bu kategoride adı öne çıkan hükümdarlardır. Sultan Şahruh, Merv ve Herat'ı canlı bilim ve kültür merkezi haline getirdi. Gerek aile, gerek saray çevresi gerçek bir sanat ve bilim ortamı oluşturuyordu. Oğul Emir Baysungur, müzisyen ressam ve hattat idi; büyük oğlu Uluğ bey ise gerçek bir ilim ve sanat adamı idi. Uluğ bey dünyanın en büyük rasathanesini bina ederken, Baysungur resim ve müzik yeteneğiyle öne çıkıyor; bilim adamı, sanatçı ve sanatseverleri ülkesine çekiyordu. Astronomi bilimine katkılarını Semerkant'ta yaptırdığı ünlü rasathanesi ile taçlandırmıştır. Onun astronomi kitabını Fransızcaya çeviren Sedillot, Uluğ Bey için "modern bilimi ve araştırma fetihlerine en parlak katkıda bulunan evrensel deha" diye bahsetmektedir.²

Dokuzuncu yüzyıldan 12.yüzyıla yayılan İslam coğrafyasında ortaya çıkan bu kültürel hareketlilik, ilim ve düşünce dünyasındaki zenginlik Avrupa için de çok ciddi ve önemli bir referans olmuştur: "Avrupa on ikinci yüzyıl içinde İslam dün-

---

¹ Emel Esin, "Türk Kültür Tarihi ve İç Asya'daki Erken Safhalar" Ankara, Atatürk Kültür Merkezi Başkanlığı, Türk Kültüründen Görüntüler Dizisi, Sayı:3, s. 19.

² Sedillot, *Des Tables Astronomiques d'Oulouğ-Beg*, Paris 1833'den s. XXVI'dan Bilhan, Ankara 1988: 47.

yası ilim ve tefekkür ile sistemli bir temasa geçmiş, Arapça ilim ve felsefe eserleri Latinceye tercüme edilmiştir. Büyük önemini tebarüz ettirmek için bu kültür teması çağına, On altıncı yüz yıl Rönesans'ı ile kıyaslanarak, On ikinci Yüzyıl Rönesans'ı adı verilmiştir. Gerçekten ilim ve felsefi tefekkür bakımından, On ikinci yüzyıl Rönesansı ilk planda olmak üzere ilim ve felsefeyi ilgilendirmektedir. On ikinci yüz yıl boyunca devam ettiği gibi On üçüncü yüzyıla da taşımış olan bu kültür teması aynı zamanda Yunanca asıllarından önemli tercümelerin yapılmasına yol açmıştır. On ikinci yüzyıl Rönesans'ı sonucunda Geç-Ortaçağ Batı Hristiyan dünyası ilimde İslam dünyasına rakip duruma geçmiş, Karanlık Çağı kesin olarak sona erdirip önemli bir entelektüel faaliyete girişmiştir.¹

Görüldüğü üzere İslam Rönesans'ı yayıldığı coğrafyada bilimde, kültürde ve sanatta devrinin çok ilerisinde bir gelişmeye öncülük etmiştir. İbn-i Sina, Farabi, El Beyruni, İbn-i Miskeveyh, İbn-i Türk, İbn-i Rüşd, İbn Haldun, El Harezmi, Nasıruddin- Tusi, İbn'ül Heysem gibi çeşitli bilimsel alanlarda anıt isimler ortaya çıkmıştır. Bu gelişmelere bağlı olarak çok ciddi ve kitap sayıları olarak da dikkat çekici muhteva ve hacimde olan kütüphaneler tesis edilmiştir. Özel ve umuma açık olan bu kütüphanelerin en meşhurları arasında İspanya'nın dokuzuncu Emevî Hali-fesi El Hakem (961-971) tarafından kurulan kütüphanedir. Bu kütüphanede dört yüz bin cilt kitap bulunduğu ve bu kitapların sadece basit bir listesini ihtiva eden kataloğun kırk dört cildi doldurduğu haber verilmektedir. Bu katalog ciltleri bazı kaynaklara göre yirmişer, bazılarına göre ise ellişer sayfalıktı. Bu hükümdar, kitaplarının temini için İslam dünyasının her tarafında önemli şehirlere adamlar göndermiş, ayrıca sarayında da büyük sayıda müstensih, ciltçi, minyatürcü ve tezhipçi çalıştırmıştır. Merağa Rasathanesi yanında kurulmuş olan kütüphanenin de dört yüz bin ciltlik olduğu söylenir.²

Temdit dönemi: Osmanlı Türkleri

Osmanlı klasik döneminin On İkinci Yüzyıl Rönesansı'nın temdit dönemi olarak nitelenmesi mümkündür. Bu dönemde Osmanlı devletinin yerleşik kültür özellikleri göstermeye başladığı bir dönemdir. Ali Suavi'nin deyişiyle de Osmanlı-

---

¹ Sayılı: 24-25.

² R. Dozy, *Histoires des Musulmans d'Espagne*, Leiden 1861, C.3, s. 107-108'den Aydın Sayılı, a.g.e.; 16.

lar kendilerini savaşa sevk eden sebep ve koşullardan uzaklaştıkça ilim ve marifet alanına yöneldiler; bilim ve sanatta ileri gittiler. Fatih ve Kanuni dönemi yükselişin ve bu bağlamdaki inkişafın tavan yaptığı dönemlerdir. Bu dönemlerde bilim ve sanat merkezi olarak öne çıkan kentlerde canlı birer entelektüel hayat vardı. Eğitim ve öğretim ücretsizdi ve bu yolda klasik Müslüman şehirlerine İstanbul ve Bursa gibi esaslı Osmanlı kentleri de bilim ve kültür merkezleri olarak eklendi. Bu merkezlerde açılan medreselerde dönemin ünlü hocaları ders verdi; buralarda bilginler yetişti. Şemseddin Fenâri ve Kadızâde gibi matematik ve astronomi bilginleri; Ali Kuşçu ve Hoca-zâde, İbn-i Müeyyed, Mirim Çelebi, İbn-i Kemal, Kınalızâde gibi felsefi ve nakli bilimlerin hakkını vermiş bilginler olarak öne çıktılar. Yine bu merkezlerde şark ve garp ilimlerini tetebbu eden çok sayıda âlim ve fâzıl insanlar yetişti.

Fatih Döneminde canlı bir eğitim ve bilim ortamı yaratıldı. Latince ve Yunanca eserleri bir araya getiren çalışmalarla ülkede ve dünyada saygın bilim, düşünce ve sanat adamları İstanbul'a davet edildi. Farklı kültür çevrelerinden gelen bilginler için bu dönemde özgür bir bilimsel çalışma ve tartışma ortamı yaratıldı. Bu nedenle dönemi için pek uygun olmayan konular özgür tartışmalara konu oldu. Hıristiyanlık ve Hurûfilik tartışması bu örneklerin başında yer alır. "Hocazâde ile Mehmet Zeyrek arasındaki 'tevhit' ve yine Hoca-zâde ile *Alâuddin Tusî* arasındaki 'Tehâfüt' tartışmaları bu dönemdeki bilimsel seviyeyi gösterir".¹

Bu süreçte birçok bilim, düşünce ve sanat adamları ülkeye davet edilmiştir. Bilim ve kültür hayatındaki canlılığın bir başka sebebi de Fatih'in açtığı bu bilimsel davet ve kabul hareketidir. Ali Kuşçu bu hareketin ülkeye kazandırdığı çok büyük bir değerdir. Hocası Uluğ Bey'in ölümünden sonra bir aralık Akkoyunlu Hükümdarının bürokratik hizmetinde olan Ali Kuşçu bu devletin Osmanlı ile barış görüşmelerinde elçi olarak da görev yapmıştır. Ali Kuşçu'nun bu görevi esnasında ünlü bilgine hayran kalan Fatih Sultan Mehmet kendisine İstanbul'da kalmasını rica etti. Ali Kuşçu bu daveti elçilik görevi bittikten sonra kabul edeceğini belirtti. Bunu üzerine Tebriz'e dönerek görevini tamamlar; ailesini alır ve İstanbul'a gelir. Fatih, dönüşünde Ali Kuşçu'nun Osmanlı ve Akkoyunlu sınırında büyük bir törenle karşılanmasını istedi ve öyle de oldu. Karşılayanlar arasında İstanbul kadısı

---

¹ İlyas Çelebi, "Osmanlı Medreselerinin, Kuruluş, Yükseliş ve Çöküş Nedenleri", Osmanlı/Toplum, içinde, Ankara Yeni Türkiye Yayınları, 1999, C.5., s. 177.

Hocazâde Müslihü'd-din Mustafa ve bir grup bilim adamı da vardır. Ali Kuşçu bu aşamada “200 altın maaşla Ayasofya Medresesi’ne müderris oldu.”¹

Eserleri arasında *Risalet’ül-F’il-Heyet* (Astronomi Risalesi) başta gelir. Eser bazı ilavelerle birlikte Arapça olarak da yayınlandı. Ali Kuşçu bu eseri *Risalet’ül-Fethiye* (Fetih Risalesi) adını vererek Fatih’e sundu. Bunun yanı sıra Uluğ Bey’in Zîc’ine yaptığı yorum en önemli makalelerindedir. *Mahbûbu’l- Hamâil fi keşf-il-mesâil* (Sorunların Keşfinde Tılsımların En Makbulü) adlı ansiklopedik bir eseri de bulunmaktadır.²

Onun döneminde İstanbul medreselerinde matematik ve astronomi çok gelişmiş ve bu gelişmede kuşkusuz Ali Kuşçu’nun rolü büyük olmuştur. Ali Kuşçu bu yeni dönemde Fatih Medreselerinin programlarını hazırlamış, matematik ve astronomi dersleri vermiştir. İstanbul’un enlem ve boylamını ölçmüş ve çeşitli güneş saatleri yapmıştır. Medreselerde matematik derslerinin okutulmasında önemli rolü olmuştur. Ali Kuşçu’nun Fatih Medreselerinde verdiği dersler büyük ilgi görmüş ve dönemin önde gelen bilim adamları tarafından da izlenmiştir.

İlerleyen dönemde Osmanlı’da antik kültüre ait eserlerin yanı sıra döneminin aktüel eserleri ve önde gelen düşünürlerinin çalışmaları Türk diline kazandırılmıştır. Batılılar da dönemin temayüz etmiş Osmanlı-Türk bilginlerinin çalışmalarını kendi dillerine çevirmişlerdir.

Avrupa dillerine tercüme edilen Türk te’lif eserlerin arasında en dikkate değer olanları ise şunlardır:

“Siyaset biliminden Akhisarî Hoca’nın *Usûlü’l-Hikem fi Nizamü’l-Âlem* kitabı Mösyö Garsin Dütasi tarafından; yine aynı yazarın *Usûlü’l- Hikem fi Nizamü’l-Ümem* kitabı (ki 1144 İstanbul’da matbudur) Baron Rewiski tarafından Fransızca ’ya çevrilmiştir. Hacı Halife’inin Keşfü’z-Zünûn kitabı Latince ve Fransızcaya çevrilmiştir. Rumeli ve Bosna coğrafyası Almanca’ya çevrilmiştir. Kâtibi ki Kapudân-ı Derya idi, onun Mir’atü’l- Memâlik kitabı Diez tarafından 1815’te Berlin’de yayımlanmıştır. Mesihî’inin Divanı İngilizce ve Almanca’ya çevrilmiştir. *Bakî Divanı*’nı Avusturyalı tarihçi Joseph Von Hammer tercüme etmiştir. Latifi’nin Şuarâ Tarihi’ni Schaubert Alman lisanına nakletmiştir. Vâsıf Tarihi Fransızcaya

---

¹ “Ali Kuşçu”, Bilim tarihine Giriş, Haz: S. Tekel/E. Kâhya/ M. Dosay/ R. Demir/ H. G. Topdemir/Y. Unat/ A.K. Aydın, Ankara, Nobel Yay., 4. Baskı, 2007, s. 267.

² Ali Kuşçu’nun yaşam öyküsü için burada yer alan bilgiler için bkz: Meydan Larousse, C.I., “Ali Kuşçu” Maddesi; ayrıca bkz: Ali Kuşçu için ayrıca bkz: Doğan 2012: 182.

çevrilmiştir.¹

Neden Geriledi?

“Nedendir bu dilizârın fığanı?”

Görüldü ki, bilimin Ortadoğu’dan Uzak Batı’da – Endülüs’te- ve Orta Asya’da Maverâünnehir ile Horasan çevrelerinde tempo kazanan Müslüman-Türk coğrafyasındaki hareketliliği, klasik dönem Osmanlı toplumunda uzun ömürlü olmayan bir tecrübe ortaya koymuştur. Ancak sürecin Osmanlı özelinde yol aldığı bu tecrübe daha ileri taşınmadığı gibi çok çarpıcı bir biçimde gerilemiş ve akamete uğramıştır. Osmanlı aydınları bu olguyu “tedennî” ve “inhibit” kelimeleriyle ifade ederler.

Tedennî ve inhibit sebepleri başta siyasal otorite olmak üzere sosyo-ekonomik ve kültürel yapıdaki zaafarla birlikte düşünülmelidir. Bu temelde başlayan düşüş ise, eğitimi ve bilimsel süreçlerin gerektirdiği ortamı tahrip etmiştir.

Ancak bu konudaki önemli bir soru da bilimin coğrafi hareketliliğinin Doğu’daki eksenini Batıya, neden Avrupa’ya doğru kaydırmış olduğudur? “Neden geriledik?” kadar, bu çerçevede “Batı’da, Avrupa’da ne oldu, değişen neydi, neden onlar ileri gitti?” sorularının da birlikte cevaplamaya çalışmak gerekir.

Eksen Batıya Kayıyor

Bunlar ve bu minvalde ortaya konan sorular elbette kendi içinde önemli ayrıntılarla cevap bulmaktadır, bulacaktır. Ama artık bir gerçek vardır ki bilimsel gelişmeler ve buna bağlı olarak meydana gelen buluşlar inkıtaya uğramamış; uygun coğrafi ve sosyolojik mekân arayışını hep sürdürmüştür.

Batı dünyası, uzun bir süredir İslam coğrafyasının sınırları dışında seyreden bu arayışın önemli bir evresine denk düşmektedir. Batı’nın da bu buluşmayı çok iyi kullandığı söylenebilir. Buluşmayı Batı lehine dönüştüren asıl faktör ise Batı’nın bilime karşı kendi içinde geçirdiği yakıcı istek ve hazırlıktır. Dinle, Hristiyanlıkla sorunlarını halletmeye başladığı nazik çizgiden bilime odaklanan bu istek, skolastik

---

¹ Ali Suavi, “Türk”, Ulûm Gazetesi, Sayı: 2, 1 Rebiü’l-âhir 1286/ 11 Temmuz 1869, s.1-17; Ayrıca bkz: İsmail Doğan, “Ali Suavi Düşüncesinde Bazı Sosyolojik Temalar”, Milli Birlik ve Beraberlik Sempozyumu, Bildiri Kitabı, 2018, s. 102-140

zihniyyətin terkedilməsi noktasında inanılmaz bir dəğişim baskısı yaratmışdır. Bu baskı, öncelikle teolojik bilginin beşeri bilgi üzerindeki nüfuzunu beşeri bilgilerin hayat bulacağı bir ilişki alanına çekmek suretiyle her iki alanı görece bir dengeye kavuşturmuşdur. Böylelikle nüfuz və tesir sahalarının birbirindən ayrılması beşeri bilimlerin tempo ve hareketlik kazanmasına neden olmuşdur. Esasen burada yapılan şeyin skolastik zihniyyətin kronikleşmiş ön yargı ve kabullerinin bertaraf edilmesidir. Buna göre yüzyıllardır Batı Hristiyan dünyasındaki bu kabullerin aksine dinin bilime karşı olmadığı üstelik bilim ve felsefenin işin özü itibarıyla dinin hizmetkârı olabileceği kanısı öne çıkmıştır. Buna göre bilim ve felsefe açısından “kutsal kitaplardan elde edilen mutlak gerçekler makuldür, fakat bunların gerçekliği ispat edilemediği gibi gerçek olmadıklarını da ispatlanamaz.” Geç Ortaçağ’daki bu zihniyyət dönüşümüne bağlı olarak “Batı Avrupa Hristiyan Dünyasında belirli tabiat kanunları yoluyla ve rasyonel bir şekilde evreni etkileyen bir Allah kavramı hüküm sürmeye başladı. Yani Allah’ın tabiat üzerindeki etkisinin rasyonel bir temele dayandığı kabul edildi. Bunun bir sonucu olarak, olayların nasıl ve ne suretle cereyan ettiğini bilemesek bile olayların sebebini, yani neden belli şekillerde cereyan ettiğini insan zihninin kavrayabileceği kanaati hâkim olmaya başladı. Mesela böyle bir zihniyyətle on üçüncü yüzyılda Dante’de karşılaşılmaktadır. Kendisi “*Ey İnsanlar, nedenlerle tatmin edilin*” demektedir...”¹

Tam bu aşamada aklın hamlesi olarak taltif ve takdir edilen bu gelişme bilime sebeplerle sınırlı bir özel alan yaratarak kendini teolojik alandan çekiyor. Böylece theocentric (teosentrik: din merkezli) otorite karşısında iktidar mücadelesi aktüel çatışma zemininden uzak tutulmuş oluyordu. Bu durum bilime kendi alanı içinde sınırsız bir özgürlük sağladı. Artık bilmek “nedenleri bilmek” ve “bildikçe egemen hâle gelme; güç ve iktidar sahibi olmak” demektir. Francis Bacon’un yöntemi için çıkış noktası olan bu felsefe ile aynı zamanda insanoğlunun bin yıllar boyu tabiat karşısındaki mücadelesinin saklı niyetini ifşa etmiş oldu. Tabiata müdemiç, doğa ile içkin olan tüm nedenlerin keşfi tabiata egemen olmayı da beraberinde getirdi. Süreç Kopernikus’un Hristiyan inanışın aksine olarak dünyanın evrenin merkezindeki bir gezegen değil güneşin etrafında seyreden gezici bir yıldız olduğunu ispatlayan devrim niteliğindeki buluşu ile kendi dönemini yarattı. Bu dönem bir yandan insanoğlunun tabiat karşısında potansiyel egemenlik iştihasını hayata geçi-

---

¹ Sayılı, a.g.e., 1963: 27 ve 43.

ren bir dönem olurken öte yandan bilim de kendi için uygun koşulları yaratan bu yeni coğrafyada yeni bir egemenlik paradigması yarattı. Batı uygarlığı bizatihi bu paradigmanın entelektüel ve sosyolojik açılımları üzerinde gelişen bir olgudur. Francis Bacon'ın "bilmek egemen olmaktır" söylemi, "biliyorum o halde egemen olan benim" anlamına evrilen önerme üzerinden Batı insanının tabiat üzerindeki bilimsel iştihasını şâha kaldırdı.

Hiç kuşkusuz ki Batı'nın devraldığı bilim mirası kendi tecrübesi ile birleşerek daha önceki dönemlerle kıyaslanamayacak bir tempo ve irtifa kaydetti. Batı coğrafyasında bilim adına olup bitenler hususunun, süreci kendi tecrübelerine dönüştüren bilim mensuplarının "yaratıcı" ve "üretken" uğraşlarıyla bağdaştırılması izahtan vâreste değildir. Bunlar, "her gün icatta bulunan ve yenilikler yaratan, hiç durmadan kesin kabul edilen gerçekleri tepetaklak eden ve zihniyetleri sarsan, sürekli değişim halindeki bu insanlar" övgüyü hak ediyorlar. Çünkü bilim ve düşünce dünyasının kendilerinde var olan olanca potansiyelini kullanma ve insanlığa sunma elbette her türlü takdirin üzerindedir. Amin Maaluf, bilim adamlarının bu performansını "kazı kalemi" olarak niteliyor ve Batılı bilginin insanoğluna sunduğu bütün ürün ve yaratıları (icatları) kazı kalemiyle yapılan azimli, ısrarlı ve sebatkâr çabalara bağlıyor ve ekliyor:¹

"...Kazı kalemiyle yapılan bu uzun çalışma alelâde bir olgu değildir, tarihte benzeri yoktur, bugün tanıdığımız şekliyle dünyayı kuran olgudur ve Batı'da gerçekleşmiştir- Batı'da ve başka hiçbir yerde değil (...)

Bugün artık etrafımıza şöyle bir bakalım"- Batı her yerde! Vladavostok'ta, Singapur'da, Boston'da, Dakar, Taşkent, Sao Paulo, Numea, Kudüs ve Cezayir'de. Yarım bin yıldan beri insanların düşüncelerini ya da sağlıklarını ya da manzaralarını, ya da günlük yaşamlarını kalıcı biçimde, faşizm, psikanaliz, çevrecilik, elektrik, uçak, otomobil, atom bombası, telefon, televizyon, bilgi işlem, penisilin, doğum kontrol hapı, insan hakları ve gaz odaları... Bu gezegenin üzerinde nerede yaşanırsa yaşansın, artık her türlü modernleşme Batılılaşma demektir. Yeni olarak yaratılan her şey – ister binalar, kurumlar, bilgi araçları söz konusu olsun, ister yaşam biçimi- Batı'ya öykünmedir."

Batı'ya, Batı bilimi ve onun ürünlerine olan bu övgü dolu sözlerde yazarın biraz ileri gittiği söylene de belirtilen örnekler üzerinden Batının uluslararası top-

---

¹ Amin Maaluf, *Ölümcül Kimlikler*, Çev: A. Bora, İstanbul YKY, 20000, 40. Baskı, s. 59.

luma sunduğu bunca çeşitliliğinin bizatihi bilimin bu yeni coğrafyasında boy veren ürünler olduğunu yadsımak mümkün değildir. Yazar abartılı görünen bu örneklemede ürünleri karşıtlıklarıyla kategorize ederek geniş bir yelpazeye yerleştirmektedir. Son tahlilde “İnsan hakları” ve “gaz odaları” karşıtlığının sembolize ettiği bu yelpazeye yerleşen çeşitlilik bütünüyle Batı patentlidir. Bu söylem adeta “hayır ve şerrin tümüyle Batı’ya ait olduğunu”, Batı’nın her iki boyutta insanlığın iplerini elinde bulunduran mutlak otorite ve egemen güç olduğu tezine yönelmektedir: “Evet, bütün bunlar, dünyanın mutluluğu ve felaketi, bütün hepsi Batı’dan geldi.”

Bu elbette bir üstünlük (ethnocentric) duygusudur ve esasen kökeni bir Batılı olmayan ama Batılı bilim ve düşünce çevrelerinin de övgüsünü alan Ortadoğulu (Lübnanlı) bir aydın ve düşünce adamının seslendirdiği bu yaklaşım Batı aydınlarının sempatanlarına da telkin ettikleri müşterek bir tavrıdır.

Böylelikle bilim ilginç bir biçimde Batı’da (theocentric) teosentrik baskı ve müdahaleden kurtulmuş ama bu kez etnosentrik bir mülkiyet konusu haline getirilmiştir. Geline bu aşamanın bilimin coğrafi ve sosyolojik ruhuna uygunluğu sorunu bir yana bizzat bilime yüklenen anlamın da Batı özelinde sorgulanmasını gündeme getirmektedir. Batı hinterlandındaki bilimsel eksen hiç olmadığı kadar etnosentrik bir aidiyet zırhına hapsedilmek suretiyle bir çeşit bilimsel klan ruhu yaratılmıştır. Hiç kuşkusuz ki bu tehlikeli bir durumdur çünkü klanik bir bilimsel hayat olgusu klan ve klan dışı farklılaşmasıyla birlikte bilimin evrensel değer ve anlamı üzerinde büyük bir tahribat yaratmaktadır. Bu bağlamda yeni bir Kopernikus devrimine ihtiyaç vardır; bu itibarla evrenin merkezi olma iddiasındaki batı dünyasının bu etnocentrik bilim ve bilimsel hayat kurgusu ısrarla tartışılmalıdır.

Sonuç

Bilimin coğrafi ve sosyolojik serüveni üzerindeki bu muhtasar inceleme şu sonuçları ortaya koymuştur;

- Bilim, insanlığın ortak mirası ve değeridir. Bu ortak değer, farklı kültür ve uygarlık kanallarından, farklı tarz ve liyakat kaynaklarından beslenir.

- Bilim ve bilimsel çalışmalar teşvik ve takdir gördüğü bir ortamda gelişir; tempo ve verimlilik kazanır; mutlu olmadığı yerden ise göç eder. Bu açıdan bilim tarihi aynı zamanda bilimsel hareketlilik ve göç tarihi karakteristikleri de ortaya koyar.

- Antik kültürlerden uygarlıklar çağına doğru gelişen süreçte Uzakdoğu'dan Ortadoğu'ya, Eski Yunan'dan, Roma'ya, İslam uygarlığı ve Ortaçağ üzerinden modern Batı'ya evrilen süreç bilimin ana kavşak noktalarını da gösteren özgün bir yol haritasına sahiptir.

- Bilimin yol ve yolculuk haritasında genelde İslam dünyasının, özelde ise Müslüman Türklerin önemli ve etkin rol ve işlevleri olduğu görülür.

- İslam dünyasının bu katkısı her ne kadar; “Galileri ve Newtonları yetiştirmemiş olmakla birlikte Avrupa'ya ilmin daha rağbette, daha itibarlı ve muhtevası zenginleşmiş olarak geçmesini mümkün kılmış olmak suretiyle modern ilmin doğuşunda önemli bir mutavassıt rol...”¹ ve katkı olarak özel öneme sahiptir.

- İslam dünyasının katkılarının yoğunlaştığı dönem bu katkının tempo ve kalitesini nitelendirme açısından “12 yüzyıl Rönesans'ı” olarak adlandırılır. On İkinci Yüzyıl Rönesans'ında Müslüman-Türklerin önemli ölçüde pay sahibi olduğu söylenebilir. Osmanlı Devleti'nin Klasik Dönemi ise böyle bir Rönesans'ın temdit dönemi olarak nitelenebilir.

- Batı Avrupa, bilimin coğrafi hareketliliğinde 300 yılı aşkın bir süredir temerküz ettiği ve konuşlandığı ana kavşaktır ve bu uzun süreç içinde de merkezî konumdadır. Atlantik ötesine doğru görece bir evrilmeden bahsedilse de geleneksel olarak bilimde hâlâ Bir Avrupa merkeziliğinden söz edilebilir. Ancak bu olgu giderek masum bir prestij ve statü sembolü olmaktan çıkmaktadır. Bilimin, Avrupa Merkezci bu yapısının aşılması daha geniş bir coğrafi dağılımda ortaya çıkacak sosyolojik çeşitliliğin sayıca daha fazla katkıda bulunacağı bilimsel paydaşlara ihtiyaç vardır.

Kaynakça

1. Ali Suavi, “Türk”, Ulûm Gazetesi, Sayı: 2, 1 Rebiü'l-âhir 1286/ 11 Temmuz 1869, s.1-17.
2. Aydın, Mehmet Türklerin Felsefe Kültürüne Katkıları, Atatürk Kültür Merkezi, Türk Kültüründen Görüntüler Dizisi, Sayı: 8, 1985.
3. Bilhan, Saffet, Orta Asya Bilgin Türk Hükümdarlar Devletinde Eğitim, Bilim, Sanat, Ankara, Türkiye Diyanet Vakfı, 1988.

---

¹ Sayılı, a.g.e.: 26.

4. Bilim tarihine Giriş, Haz: S. Tekel/E. Kâhya/ M. Dosay/ R. Demir/ H. G. Topdemir/Y. Unat/ A.K. Aydın, Ankara, Nobel Yay., 4. Baskı, 2007.
5. Çelebi, İlyas, “Osmanlı Medreselerinin, Kuruluş, Yükseliş ve Çöküş Nedenleri”, Osmanlı/Toplum, içinde, Ankara Yeni Türkiye Yayınları, 1999, C.5.
6. Doğan, İsmail, “Ali Suavi Düşüncesinde Bazı Sosyolojik Temalar”, Milli Birlik ve Beraberlik Sempozyumu, Bildiri Kitabı, 2018, s. 102-140.
7. Doğan, İsmail, Türk Eğitim Tarihi'nin Ana Evreleri, Ankara Nobel Yayıncılık, 2. Basım, 2012.
8. Esin, Emel, “Türk Kültür Tarihi ve İç Asya'daki Erken Safhalar” Ankara, Atatürk kültür Merkezi Başkanlığı, Türk Kültüründen Görüntüler Dizisi, Sayı: 3, s. 1-20.
9. Golubev, Gleb, Uluğ Bey, Çev: Abdrasul İsakov, Türk Tarih Kurumu Yayınları, 2011.
10. Maaluf Amin, Yolların Başlangıcı, Çevirenler: Samih Rifat-Aykut Derman, İstanbul YPK Yayınları, 37. Baskı 2017, 426 s.
11. Maaluf, Amin, Ölümçül Kimlikler, Çev: A. Bora, İstanbul YKY, 2000, 40. Baskı
12. Sayılı, Aydın, “Ortaçağ İslam Dünyasında İlmi Çalışma Temposundaki Ağırlaşmanın Bazı Temel sebepleri (Avrupa İle Mukayese)”, Araştırma, Dil ve Tarih Coğrafya Fakültesi Felsefe Araştırmaları Dergisi, Ankara, C.1., 1963.

Prof. Dr. İsmail Doğan

Elmin coğrafi və sosioloji hərəkətliliyində böyük kəsişmələr
(xülasə)

Məqalədə elmin meydana gəlməsi, inkişafı və tərəqqisi məzmun problem kimi diqqət mərkəzinə gətirilir. Elm ona həyat verən məzmunu axtarar və tapar; münasib şəraitin yaratdığı imkanlardan qidalanaraq özünü inkişaf etdirir. Coğrafi və sosioloji mühit elmin məzmununda yer alan iki vacib elementdir. Yaranan müddət isə elmin bir coğrafi ərazidə gerilədiyi zaman başqa bir coğrafi mühitdə inkişaf etdiyidir; bir sosialologiyada dəyərini itirərkən, uzaqlarda başqa bir yerdə artdığını göstərir.

Açar sözlər: Elmin köçü, Elmin sosiolojik razılığı, Könüllü elm köçü, Məcburi elm köçü, İpək Yolu, On İkinci Əsr İntibahı, İslam İntibahı

Prof. Dr. İsmail Doğan

***The Major Intersections In The Geographical And Sociological Mobility
Of Science***
(abstract)

In this study it is put forward that appearance, development and improvement of science is a contextual problem. Science looks for and finds the context that gives vitality to itself, and improves itself by taking advantage of the opportunities caused by appropriate conditions. Geography and sociological milieu are two main factors in the context of science. The process shows that while science regresses in a habitat, it progress in another; while it decreases in value in a civilization, it appreciates in faraway one.

Keywords: *Science Immigration, Sociological Axis of Science, Intended Science Immigration, Compulsory Science Immigration, Silk Road, Twelfth Century Renaissance, Islamic Renaissance*

Проф. Др. Исмаил Доган

***Точки пересечения в путях
социологической и географической миграции науки***
(резюме)

В данной работе рассматривается тезис о зарождении, становлении и эволюции науки. Наука ищет и находит контексты, которые подпитывают её жизнеспособность и, повествуя о путях, открывающих соответствующие возможности, она развивает себя. Географический и социологический контексты являются двумя основными звеньями в этой научной миграции. Данный процесс указывает на то, что наука, возникшая в одном географическом контексте, развивается в пределах уже другой географии, и получив оценку в одном социологическом контексте, увеличивает свои социологические показатели уже в другой, более отдалённой местности.

Ключевые слова: *миграция науки, социологическая ось науки, добровольная миграция науки, вынужденная миграция науки, Шёлковый путь, Ренессанс XII столетия, исламский Ренессанс.*